

Јелица СТОЈАНОВИЋ*

НЕКЕ ЛЕКСИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ РУКОПИСА *ГРАШНИХ СПАСЕНИЈЕ*

Сажетак: Рукопис Грашних спасеније настао је 1686. године. У овом рукопису анализирали смо сложенице (и то сложене именице, сложене придјеве и сложене глаголе). Ексерпирани смо преко 250 сложеница типа који анализирамо што значи да су сложенице веома фреквентне. Већина од њих није карактеристична и (ли) није уобичајена у савременом српском језику, али одговара црквенословенским моделима. За Грешних спасеније карактеристично је велико присуство сложеница, однос саставних дјелова говори о грчком утицају, односно, то су веома често калкови са грчког језика. Ово се нарочито односи на сложене глаголе, који нијесу чести у српском језику. У другим случајевима сложенице су прављене у складу са словенским (и српским) моделима.

Кључне ријечи: сложеница, сложена именица, сложени глагол, сложени придјев, творбени модел, спојни вокал

0. *Грашних спасеније* је рукопис који је настао 1686. године. О станку овог рукописа налазимо основне податке у запису који су на једној страници оставили писари који су радили на овом рукопису. У запису се каже: да је њен творац Агапије филозоф, Крићанин родом, који ју је написао грчким језиком, а на словенски је превео Самуил Даскал, Русин родом. Даље се се каже да је на „свој језик” преводеше монаси („браћа по путу”) Василије и Стефан, Дробњаци, родом из села Загуље, а „Светоме Архистратигу Михаилу” у манастир Тушимљу у Дробњаку. Рукопис се чува у Народној библиотеци у Петрограду гдје смо извршили микрофилмовање.

* Др Јелица Стојановић, ванредни професор на Филозофском факултету у Никшићу

Рукописима ове садржине (ни са лексичког, а ни са шире лингвистичког становишта), колико знамо, нико се особито није бавио. Иначе, лексички фонд у историји српског језика није ни издалека обрађен нити испитан. Ми ћемо се за ову прилику ограничити на сложенице и то сложене именице, сложене придјеве и сложене глаголе, а изван наше анализе остаће сложенице са префиксима јер би укључивање овог корпуса премашивало оквир једног оваквог рада. Овај лексички слој није довољно проучен ни у старословенском језику, нити у словенским редакцијама.

Словенски језици (ако се пореде са грчким и германским) нијесу склони творби слагањем. Углавном у старијој литератури може се срести мишљење да словенски језици из прасловенског наслеђују релативно ограничен број ријечи овог типа, било да је ријеч о изворно словенским творбама или прасловенским калковима.¹ Савремена испитивања донекле, рекло би се, редигују (или преиспитују) овакво традиционално мишљење јер новија истраживања (како историјских, тако и савремених словенских дијалеката) показују да сложенице нијесу стране словенским говорима. Оне, рецимо, постоје у староруским повељама 11-14. вијека, као и у савременим српским и бугарским дијалектима², гдје су могле бити наслијеђене свакако и из давнина. Недостају потпуније студије везано за ову проблематику.

Један од основних начина лексичког богађења старословенског језика били су творбено различити калкови према грчким моделима. Ово се посебно односи на сложенице. У старословенском долази до умножавања калкова, али и до слободнијег приступа њиховом стварању, те се као еквивалент једне грчке ријечи јавља више словенских сложених, грчка синтагма се преводи сложеницом и сл.³ Овај процес се наставља и у редакцијама стсл. језика, где је првенствени извор нових лексема било

¹ А. Meilet, *Le slave commun*, Paris, 347-378.

² Драго Ћупић, Желько Ћупић, *Речник говора Загараца*, Српски дијалектолошки зборник XLIV. Иван Кочев, Емилия Кочева, Лиљана Домусчиева, *О народной основе словообразовательных моделей сложных существительных в старобулгарском языке*, X международен конгрес на славистите, Софија, 36; Л. В. Вялкина, *Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI-XIV вв.*, Лексикология и словообразование древнерусского языка, Москва, Наука, 1966, 156-195.

³ Р. М. Цейтлин, *Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянского языка*, Славянское языкознание. VII международный съезд славистов, Москва, Наука, 1973, 414-434; Р. М. Цейтлин, *Лексика старославянского языка*, Москва, Наука, 1977.

превођење текстова са грчког.⁴ У српскословенском језику до сада је само дјелимично проучен лексички слој, нарочито онај који се тиче сложеница. Вјероватно најопширнију студију имамо од Р. Цета⁵, која, иако пружа обиље материјала, ограничена је на номиналне сложенице.

1. Циљ нашег рада је да опишемо различите типове сложеница у рукопису *Грешних спасеније*. Нијесмо у прилици да извршимо поређење са другим споменицима са оваквим садржајем јер немамо ниједан описан споменик. У рукопису *Грешних спасеније* (које има око 350 листа) ексцерпирали смо преко 250 сложеница типа који анализирамо што значи да су сложенице веома фреквентне. Већина од њих није карактеристична и (ли) није уобичајена у савременом српском језику. Далеко највише их је са основом *благо-* (58) и *зло-* (20) у првом дијелу сложенице што такође представља занимљив корпус за семантичко-лексичку и концептуалну анализу. Анализа сложеница у тексту ће обухватити подјелу сложеница према саставним дјеловима основе, као и начин срастања ријечи (тј: да ли настају простим срастањем ријечи или спајањем са спојним вокалом, – скоро искључиво: о/е).

1. 1. Подјела сложеница према саставним дјеловима (врсте ријечи и/ли/ врста ријечи од које је настала основа).

1. 1. 1. Сложене именице:

а) именичка основа + именица (глаголска основа): **в**раголюб **ь ц ь**; доброненавистник **ь**; **п**л **ь** толюб **ь ц ь**; миролюб **ь ц ь**; злоползченіе; злостраданіе; зловоніе; злодѣиствие; земледѣл **ь ц ь**; пѣст **ы** но **ж** ител **ь**; злоухленіе; сребролюбіе; славолюбіе; прелюбовѣиц **ь**; т **ь**щ еславіе; клетвопрестѣпленіе с ценноклевеник **ь**; клетвопрестѣпник **ь**; идолосл **ж** ител **ь**; долзнизпаденіе; чрево **в** вѣденіе; срдь **ц**евѣд **ь ц ь**; земледѣлац **ь**; грегopaденіе; срамословіе; пѣснословіе; златотканіе; доветвореніе; сценодѣиствіе; сл **ж** бохвал **к** ніе; м **ь** здов **ь** зданіе; идолосл **ж** ител **ь**; **в** де **ж** доношеніе; винопитіе; ж ивотопитаніе; паметотвореніе; бгoненавидие, бгoсловіе; бгoзрѣніе; стѣноградіе; но **ц** ед **ь** нствіе; стра **ж** дегризеніе; вравіеносац **ь**; кристаловидн **ы** е; грѣхопаденіе; м **ь** здов **ь** здател **ь**; гноиноблан **ы** е; чакoзгодіе; чюдодѣствіе; пакостотр **ь** пѣніе; подвигополо **ж** ник **ь**; с **ь** сѣдохранителница; добрвненависник **ь**; л **ь** ж еклевеник **ь**;

⁴ Бояна Христова, *Към впрoса за преводаческото изкуство на Търновската книжовна школа*, Търновска книжовна школа 5, Велико Търново 1994, 253-258; Мария Тихова, *Към преводите на търновска книжовна школа*, Търновска книжовна школа 5, Велико Търново 1994, 391-400.

⁵ Ј. Г. Мејџор, *Сложенице у роману Варлаам и Јоасаф (Хил. 422)*, Списи из историјске лингвистике, Нови сад 2007.

чиностла̑нн ы; росодателн ы; пламенотворн ы; славоненависн ы и; х̑онена-
вистни̑и; чл̑коненависн ы и; рзкоподписател ь н ь; т̑ѣлооу годн ы и; л ь ж
е ш бразни; вредо̑мн ы; чрево̑вѣс ь н ь; агглоглас ь н ь; звѣ̑роривни; кра-
еоу голни; с ценнолѣпн ы. – 41 примјера.

б) придјевска основа / прилог + придјев (именичка, глаголска осно-
ва): благодарствив ь; оу дол ь плачев ь н ь; блгш браз ь н ь; блгоплод ь
н ь; блгов ь кѣс ь н ь; блгородни̑и; великогласн ь; блго̑втро̑вни; блгоплодн
ы и; блгоез ычн ы; блгов ь кѣсни; блгораз̑мни; блгонравни; тр ь пеливо-
д̑шн̑и̑и; пр̑снославими; . в ы сокос ь ра ь; добродѣ̑телн̑и̑и; сладкогласн ы;
подобо ш бразни; ш ь бщ емо̑л ь бни̑и, младооу̑ мн ы. доброглас ь н ь;
меда ь н̑ноез ычни̑и; многокрасн ы; многоскр ь бн ы; многоразличн ы; мно-
гоболѣ̑зн ь нн ы; много ш бразн ы; многоцѣ̑нн ы; многовѣ̑дни; много-
славн ы; многомете ж ни; многотлѣ̑нни; многоч̑ь сн ы е; многотрд ь н ь;
многолѣ̑тни; многомл̑стив ы; многоболѣ̑знн ы; многосвѣ̑тл ы и; мно-
годневн ы и; многобл̑го̑втро̑в ь ни; малов ь зрастн ы е; маловременни;
малооу̑ мни; великоцѣ̑нн ы; пол̑смрт ь в ь, спол̑смрт ь в ь. многодо-
бродѣ̑телни; в ыш̑ереч̑ь нни; в ьш̑енаписан̑ь; достохвални̑и. достопомним
ы, многоплачевн ы; многовидни; многонепрох̑одни. блгодѣ̑тлив ь; вели-
код̑аровит ы и; блговѣ̑нни. блго̑вкраш̑ь н ь; блгорастворен ь; ж ивоначелн
ы и; блгоприетни; великоцѣ̑н ь н ь; новоначелн ы; блгприем ь н ь. бога-
тодаровит ь. богато̑дателни. великохвалн ы. богато̑податлив ы, прел ь
стном ьчтателни̑и, новоб ы в̑ш̑и̑и; велехвалн ы. – 71 примјер.

в) бројна основа + придјев (именичка основа): шестокрилат ы.

г) замјеничка основа + придјев (глаголска, именичка, придјевска
основа): самољубив ь; самохотител ь н ь; в ь сал ьж ни; в ь семл̑стив ь;
в ь сед̑ш̑ь н ь; ино ш бразн ь; в ь се щ едр ь; в ь себл̑гь.

д) број + придјев (глаголска основа): е̑диновидни; тр̑испи ы тни;
е̑дином ы сл ь нни; тр ь ш каанн ы; тр ь клет ы;

Што се тиче броја примјера, ситуација је следећа: именичка основа
+ придјев (глаголска, именичка, придјевска основа): 43 примјера; при-
дјевска основа / прилог + придјев (именичка, глаголска основа): 73 при-
мјера; бројна основа + придјев (именичка основа): 1 примјер; замјенич-
ка основа + придјев (глаголска, именичка, придјевска основа): 8 примје-
ра; број + придјев (глаголска основа): 5 примјера.

1. 1. 3. Сложени глаголи

Како налазимо у славистичкој литератури, словенски није склон гра-
ђењу глаголских сложеница, веома су ријетке у оригиналним дјелима,

како у староруским⁶, тако и у старосрпским споменцима. Углавном представљају калкове са грчког (у преводима) при чему се често наспрам сложенице у грчком јавља друго решење у словенском⁷. Како су примијетили многи аутори сложених глагола има мало у српском језику⁸.

а) Тип сложеница са глаголском основом у првом дијелу (изузев императивних сложеница типа. *вуцибатина, дерикожа...*) није развијен у словенском. У грчком језику тип сложеница са глаголом у првом дијелу је развијен. С обзиром на овај тип сложеница *Грешних спасеније* се донекле разликује у односу на грчки, што се види кроз сложеницу у саставу које је глагол *љубити*. У грчком се она доследно јавља са *љуб (и)-* (тј. *фило-*) у првом дијелу док је у овом рукопису глаголска основа чешће у другом дијелу:

па њ тољуб њ ц њ; мирољуб њ ц њ; страннољубиѣ; среброљубиѣ; славољубиѣ; чедољубив њ и; па њ тољубивѣи; самољубивѣи; мирољубивѣи; златољубив њ и; врагољуб њ ц њ; њољубиви,

али има и примјера са основом *љуби-* у првом дијелу (дакле, према грчком узору):

љубопрѣниѣ; љубосластѣѣ; љубослаш њ и; љубоблагоср ѣѣ; љубочъ стив њ; љубопрѣниѣ; љубоблагоср њ даа; прѣљубодѣица.

б) У рукопису *Грешних спасеније* има преко 40 сложених глагола на што је, засигурно, морао утицати грчки изворник. При томе, глаголски облик у другом дијелу може бити инфинитив, презент, аорист, имперфекат и партиципи (презента актива и пасива, претерита актива и партицип перфекта). У првом дијелу је прилог или именска основа:

благодарити; злос њ творити; зловонѣти; радостворити; многовѣ сѣдовати; благоволити; злѣж ителствовати; њодотаиствовати; пѣснословити; многословити, многоплодствовати; малодѣшъ ствовати; благокрасити се; плодоприемлети; благоѣробствовати; немаловѣрствовати, страноприемствовати, вѣдословити, л њж есвѣдѣтелствовати; благополѣчити. законополо ж ити; благос њ творити. пѣснословити. благославствовати; благопохвалити; немимоте щ и; пророкоцаровати, мимот щ и; в њ л њж ѡклети; ж ивототворити; благоизволити; благогдодити, злопострадати; злотворити; мимоходити, прѣспомнити.

⁶ Л. В. Вялкина, *Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI/XIV вв.*, Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка, Москва, Наука, 1974, 156-195.

⁷ Мејџор, *Сложенице...*, 407.

⁸ Александар Белић, *Српски језик (образовање речи – сложенице и суфикси)*, Београд, 1931, 23. Берислав Николић, *Основни принципи творбе у речи у савременом српскохрватском књижевном језику*, Наш језик 1972, 273.

2. Најчешћи начин грађења сложеница јесте помоћу спојног вокала, који, како се налази у литератури,⁹ представља традиционални индоевропски начин.

а) У *Грашних спасеније*, може се рећи, доследно налазимо спојни вокал –о–: **злo w брaзан ь, злoпoлoдчн ы, злoвидн ь, славoлюбивїѣ, чeдoлюбив ы и, млaдoпитатeлницa, в ы сoкoср ь дїѣ, пламенoтвoрн ы, агглоглaснн, бoгaтoдaтeлнн, вeликoхвaлн ы, бoгaтoпoдaтлнв ы, злoс ь твoрити, блeдoслoвити** итд.

б) У прeглaшeнoј вaријaнтн јaвљa сe –e–: **зeмлeдѣл ь ц ь, т ьш eслaвїѣ, срд ь цeвѣд ь ц ь, зeмлeдѣлaц ь, нo цѣд ь нствїѣ, стрa ж дeгрнзeнтѣ, врaвїeнoсaц ь, л ьж eклeвннк ь, крeоу голнн, двoслoв ь, л ьж e w брaзнн, w б ьш eмoл ь бннн, л ьж eсвѣдѣтeлствoвaтн.**

в) Облнцн: **дoврнeнaвнcннк ь, дoлннзпaдeнїѣ, в ь л ьж ѝкл ь нѝ цн и, oу дол ь плaчeвнaа, спoлoмрт ь в ь, пoлoмрт ь в ь, злѣж итeлствeт ь, пeтнчнoвствїѣ, в ь сѣчнoвсвїи, в ь сaл ьж нaа** прeдстaвљaју пaдeжнe и прeдлoшкoпaдeжнe oблнцe; фoрмe **трннспн ы тнн, тр ьw кaанн ы, тр ь клeт ы** нaстaлe су прoстнм срaстaњeм (прн чeмy фoрмa *трн* нмa кoнкрeтнo знaчeњe, *тр ь-* јe сeмaнтнчкн мaркнрaн вeћ у стaрoслoвeнскoј eпoсн¹⁰ и oзнaчaвa вншн стeпeн пoјaвљнвaњa oсoбннe нскaзaнe другнм днјeлoм слoжeннцe).

4. У рoкoпнсу *Грашннх спасeннјe* (кoјe нмa oкo 350 лнстa) eксцeрпнрaлн смo прeкo 250 слoжeннцa тнпa кoјн aнaлнзнрaмo штo знaчн дa су слoжeннцe вeoмa фрeквeнтнe. Вeћннa oд њнх ннјe кaрaктeрнстнчнa н (лн) ннјe уoбнчaјeнa у сaврeмeнoм српскoм јeзнкy, aлн oдгoвaрa црквeнoслoвeнкнм мoдeлнмa. Кao н у вeлнкoм брoју црквeнoслoвeнкнх рoкoпнсa, н у *Грашннх спасeннјe*, вeлнкo прнсуствo слoжeннцa н oднoс сaстaвннх дјeлoвa, гoвoрн o грчкoм утнцaју, oднoснo, тo су вeoмa чeстo кaлкoвн сa грчкoг јeзнкa. Oвo сe нaрoчнтo oднoсн нa слoжeнe глaгoлe, кoјн ннјeсу чeстн у српскoм јeзнкy, aлн у *Грашннх спасeннјe* eксцeрпнрaн јe знaтaн брoј слoжeннх глaгoлa. Грчкн мoдeлн су углaвнoм прнхвaтaнн уoкoлнкo oдгoвaрaју слoвeнскнм тнпoвнмa слoжeннцa, a уoкoлнкo сe грчкн мoдeл рaзлнкyјe чaстo јe прeoблнкoвaн. Мeђутнм нeкн прнмјeрн (нпр. тнп у кoјeм јe глaгoлскa oснoвa *љуб-* у првoм днјeлу слoжeннцe) oдгoвaрaју грчкoм мoдeлу н пoслeднцa су утнцaјa грчкoг тнпa.

⁹ Ирeнa Грнцкaт, *Јeзнк књнжeвнoстн н књнжeвнн јeзнк, aнa oснoвy српскoг пнсaнoг нслeђa нз стaрнјнх eпoхa*, Јужнoслoвeнeкн фнлoлoг XXVIII/1-2, 1969, 26.

¹⁰ Мeјдoр, *Слoжeннцe...*, 402; Цeјтлн

Елица СТОЈАНОВИЧ

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РУКОПИСИ
ГРЕШНИХ СПАСЕНИЈЕ

Резюме

Рукопись „Грешних спасеније” была написана в 1686. году. В этой рукописи анализируются сложные слова (сложные имена существительные, сложные имена прилагательные и сложные глаголы). В результате анализа было выявлено больше 250 сложных слов из чего следует, что сложные слова весьма частотны. Большое количество этих слов не характерно и/или не используется в современном сербском языке, но эти слова образованы по церковнославянской модели.

В рукописи „Грешних спасеније” обнаружено много сложных слов, отношение составных частей которых свидетельствует о греческом влиянию, т. е. многие сложные слова являются кальками с греческого языка. К этой группе, прежде всего, относятся сложные глаголы, которые не так частотны в сербском языке. Однако, некоторые сложные слова образованы по славянской (и сербской) словообразовательной модели.